

Scuvrir quatter linguas svizras

In cudesch dat scleriment davart dialects e linguas
– avant 4000 onns, ier ed oz

■ **(anr/vi) «Avant 900 onns discurrevan ins a Glaruna anc rumantsch.» U: «En il Tessin pudess gia damaun capitar il medem sco avant paucs decennis a Panaduz.»** Spert s'apporfundeschan ins en il cudesch «Die viersprachige Schweiz». El è cumparà avant 20 onns e quest onn l'han ins reedi cun novs texts. Quels tegnan quint dal svilup dals ultims onns. Tgi che s'interessa in pau per linguas e lur istorgia, dovra quest cudesch sin sia curuna. Las novas enconuschientschas scientificas èn descrittas tgunsch chapavlas. Per ina giada na vegn il rumantsch betg marginalisà. Anzi, gist quatter auturs sa fatschantan cun il rumantsch, entant che las autras linguas svizras vegnan descrittas da be in expert. Als blers auturs èsi gartegià da preschentar la materia cumplitgada schizunt a moda captivanta.

Rumantsch a Glaruna

Ils pli interessants chapitels dal cudesch tractan las linguas veglias avant e durant il temp dals Romans e la germanisaziun entras ils Alemans. *Walter Haas* scriva ch'il rumantsch dad oz haja existì gia vers la fin da l'emprim millenni. Enturn 700 finiva il territori «rumantsch» en l'ost dal Sàntis. Alura s'extendiva el era en la planira da la Linth. Quella è vegnida germanisada ensemen cun Glaruna en il 11avel tschientaner. En la Val dal Rain songagliaisa è avanzada la germanisaziun en il 13avel tschientaner enfin Sevelen. Ed al Lai Rivaun devi il rumantsch da quest temp anc enfin a Mols. «Entras l'arrivada da Tudestgs en lieus impurtants sco Sargans, èn sa furmads centers da germanisaziun entamez l'intschess rumantsch.» Che uschia saja il Tudestg penetrà da duas varts en la Val dal Rain songagliaisa e vers il Lai Rivaun.

Panaduz po capitar en il Tessin

Il cudesch dat ina gronda paisa als dialects. Ch'i na dettia en la Svizra franzosa nagin dialect unitar, mussa *Pierre Knecht* en sia contribuziun. Particularitads, ch'ins haja adina attribuì a la lingua en la Svizra franzosa, sajan bunamain adina era da chattar en las provinzas franzosas vischinantas. Tschertas variantas da discurren ch'existian be en Svizra sa restrenschan dentant be sin pitschnas regiuns e na sajan betg da chattar tar tuts Romands. *Ottavio Luratti* disegna perspectivas fitg tristas per la terza lingua. «Per avair success, sto savair il cader en il Tessin perfetgamain tudestg ed anc englais. Questa tendenza crescha.» El scriva plinavant: «In dals pli dramatics problems linguistics da noss pajais è la periclitaziun permanenta da la cuminanza retorumantscha.» Ch'ils idioms rumantschs hajan pers lur status a favur dal tudestg. Che durant ils proxims decennis capitia quai era cun il talian da las valladas grischunas. Luratti menziunescha la midada dal rumantsch tar il tudestg, ch'è sa fatga a Panaduz. Quai po capitar tenor el «damaun» era en il Tessin. Che l'exempel da Panaduz mussia quant dominante la rolla da l'economia saja, sch'ina lingua vegnia stgatschada.

Tge è retorumantsch?

La contribuziun da *Riccarda Liver*, professura per filologia rumantscha, declera l'emprim il term «retorumantsch», che vegn duvrà a moda fitg diffusa.

«Retorumantsch» possia vegnir definì u tenor il territori dals vegls Rets u tenor la veglia provinza romana «Raetia». En sias explicaziuns dovra Liver dentant pli gugent il terminus il «retorumantsch dal Grischun». A moda detagliada de-

scriva ella particularitads dals differents idioms rumantschs.

Ils da Medel san quatter linguas

En sia curta contribuziun entra *Werner Carigiet* sin las beffas ch'ils Rumantschs han mintgatant da tadlar. El constatescha ch'ils giuvens Rumantschs na s'irriteschian betg uschè fitg sco ils vegls. Ch'els na sneghian betg pli uschè spert lur identitad e cultura.

Cun in auter exempel declera Carigiet il diever dals dialects rumantschs dals vitgs: Ch'ils da Medel p.ex. discurren tranter els lur dialect. Uschespert ch'insatgi da Mustér fetschia part dal discurs, sa servian ils da Medel immediat dal rumantsch standardisà, il sursilvan. Uschia dovran ils Rumantschs tenor el quatter «linguas»: lur dialect rumantsch, il sursilvan, il dialect tudestg ed il tudestg da scrittira.

Da Bifrun fin rumantsch grischun

Sfundrar en l'istorgia pon ins lura puspè tar la contribuziun «Staziuns da la standardisaziun» da *Jachen Curdin Arquint*. El declera cura ch'ils differents idioms rumantschs èn vegnids scrits per l'emprima giada e la gronda rolla da la reformaziun e cunterrefurmaziun en quest process.

Fitg cuntentaivel è ch'ins survegna sin paucas paginas ina buna survista dal svilup dal linguatg scrit. Quel ha cumenzà cun Jachen Bifrun a Samedan en il 16avel tschientaner. Las ultimas staziuns èn stadas en il 20avel tschientaner cura ch'ins ha definì il sursilvan e stgaffì il rumantsch grischun.

«Die viersprachige Schweiz» / *Jachen Curdin Arquint ... Edi da Hans Bickel e Robert Schläpfer. Sauerländer. 319 paginas. Aarau 2000. ISBN 3-7941-3696-9*